

ĐAKOVAČKA KATEDRALA POŽAR I OBNOVA 1933 - 1937

Antun Jarm

Veliki požar buknuo je u katedrali 23. lipnja 1933. godine malo nakon ponoći. Bio je petak, blagdan Srca Isusova. Nastao je u orguljama, gdje je uz veliki plamen i dim brzo gorjela drvena konstrukcija, a metalne cijevi su se umah rastopile. Dim i plamen uzdigli su se zatim do velike rozete, njezina su stakla popucala i plamen se nastavio dizati uza vanjski zid i zabat pročelja između tornjeva. Prodor vanjskoga zraka kroz progoren prozor potjerao je drugi krak plamena po stropu crkve sve do u kupolu, punu drvene građe. I ona je umah počela gorjeti. Plamen se napose razbuktao kad su popucali prozori u glavnoj lađi i u kupoli te je nastao veliki propuh. Sve je pretkazivalo katastrofu.

Ubrzo se oko katedrale skupilo veliko mnoštvo građana zastravljenih plamenim užasom, ali istodobno nemoćnih da išta učine. Uzbudeni, u općem metežu, jedni su trčali uokolo vičući, a drugi klečali moleći. Nebo je bilo oblačno, a povremeno je padala slaba kiša.

U organizaciju spasavanja odmah su se uključile gradske vlasti, redarstvo i policija. Među prvima stigli su dakovački vatrogasci, a malo nakon njih i osječki s Crvenim križem. Premda nisu imali veliku tehniku, iako je noć bila osvjetljena samo vatrom, a pristup zbog visine građevine i izvora požara otežan, premda je bilo i vrlo sklisko od povremene kiše, požar je prije jutra bio obuzdan. Prvi je do zapaljenih greda iznad orgulja stigao dakovački vatrogasac *Stanko Pišl*. Drugi su se sa sjeverne strane uspjeli popeti do kupole i ugasiti vatru na drvenoj konstrukciji. Nitko nije nastradao, samo što je zapovjednika vatrogasaca, *Antuna Brandta* lakše ozlijedio komad zida koji mu je razbio kacigu.

Šteta

Šteta je bila golema. Od orgulja je ostao samo pepeo, rastopljeni metal svirala i neki željezni dijelovi, među njima veliki željezni kotač kojim se punio mijeh. S njima je izgorio i opsežni notni arhiv pedesetgodišnjega pjevanja u katedrali. Staklo je rozete popucalo, rastopilo se i

izgorjelo, a ukrasni kamen raspucao i postao neobnovljiv. Tako i na manjim rozetama u lađi i kupoli. Vanjski zid iznad rozete također je bio propaljen i postao nestabilan. Plamen je ošteti i keramičke pločice triptiha nad rozetom.

Potpuno su izgorjele stropne dekoracije u središnjoj lađi i kupoli, a djelomice i na drugim mjestima. Teško su stradale freske: napose dvije najbliže orguljama: *Stvaranje žene* (Ludwiga Seitza) i *Izgon iz raja* (Alexandra-Maximiliana Seitza). Prva je nestala, a od druge je ostao tek dio. Djelomično je nastradala i slika *Noina žrtva* (Ludovica Ansiglioni), druge u glavnoj lađi opasno su nabuhle i napuknule od topline, a sve ostalo: slike, oltari od bijela kamena i dekorirani zidovi pocrnjelo je od silna dima i prašine. Od velike topline rastalila se čelična užad na kojoj su visjeli lusteri te su se oba lusteri u lađi stropoštala na pod. I pod se od topline na više mjesta uzdigao.

Crkva je bila primjereno osigurana pa je odmah nakon nesreće, u dogovoru s osiguravajućim društvom "Croatia" sastavljena komisija stručnjaka za procjenu štete. Šteta je procijenjena na 3.500.000 dinara, a dio štete od 1.450.000 dinara, namirilo je osiguravajuće društvo. Dakako, da šteta zbog uništenih umjetničkih vrijednosti nije mogla biti procijenjena, a ni dobivena naknada pokriti stvarne troškove obnove.

Uzrok požara

Istražna je komisija nastojala otkriti uzrok požara. Ustanovljeno je da je požar nastao u samim orguljama. Kako? Prva je sumnja pala na zvonara *Augusta Mikića*. Bio je pritvoren, ali je ubrzo pušten, jer nije bilo nikakvih potvrda za njegovu možebitnu krivnju.

Upravo u to vrijeme orgulje su renovirane. Prošlo je 50 godina otkako su postavljene pa ih je u mnogočemu trebalo pregledati, očistiti i popraviti. Pružila se za to i prilika, jer je te godine završeno postavljanje novih orgulja u osječkoj gornjogradskoj župnoj crkvi sv. Petra i Pavla. Posao je bio povjeren orguljarskoj tvrtki *Hans Mauracher* iz Salzburga. S istom tvrtkom uprava katedrale ugovorila je radove oko obnavljanja orgulja i radnici su tih dana radili.

Za rad unutar orgulja proveli su si posebni improvizirani električni vod i jako svjetlo. Pri čišćenju upotrebljavali su benzin. Stoga su mnogi bili mišljenja da su radnici zaboravili ugasiti svjetlo te da je požar uzrokovala električna iskra koja je - pretpostavljali su - zapalila benzinske pare. Postojale su i sumnje da je neki od radnika neoprezno ostavio opušak cigarete pa se otuda, u okolišu suha drveta i benzina, razvila vatra.

Pretpostavka da je požar nastao od električnog voda pobijana je tvrdnjom da je električnu struju tada proizvodio biskupijski mlin, a on je radio samo do deset sati navečer, a požar je buknuo nakon ponoći. Jednom riječju, komisija nije došla do odlučnih zaključaka.

Ostala je, međutim, velika sumnja da je požar namjerno podmetnut i da je to učinio upravo netko iz tvrtke Hans Mauracher. Naime, kad je ta tvrtka gradila orgulje u Osijeku, pri završetku posla, nastao je spor. Prema ugovoru, ukupna je cijena orgulja bila 525.000 din i orgulje su morale biti završene za Božić 1932. Međutim, nakon mnogih požurivanja i nesuglasica završene su tek u lipnju 1933.

Veliki je spor je nastao prilikom isplate. Vlasnik tvrtke tražio je 116.000 din povrh ugovorene svote. Župni odbor na to nije pristao, a graditelj Mauracher predložio je da u sporu presudi Biskupski ordinarijat u Đakovu (gdje su njegovi radnici, kako je spomenuto, već radili na katedralnim orguljama). Biskupski ordinarijat, koji je inače bio potvrdio pogodbeni ugovor, traži službeni stav župnog odbora. Odbor šalje zapisnik sjednice u kojem obrazlaže da graditelj upravo na osnovi ugovora nema pravo na traženu svotu. Ordinarijatu je to bilo dovoljno da presudi u korist župe. Spomenuti je zapisnik Ordinarijat primio 19. lipnja i odmah odgovorio, što, dakako, nije bilo po volji Hansu Mauracheru. Nekoliko dana nakon toga, 23. lipnja, planule su dakovačke orgulje. Osječki župnik, pišući o tome sporu i spominjući da se u isto vrijeme dogodio požar katedralnih orgulja, zapisuje u župnu kroniku: "Ne može se glede toga požara ništa pozitivno reći, ali svakako je stvar čudna."

Izvanredna sjednica

Na dan požara u 16 sati održana je izvanredna općinska sjednica, kojoj predsjedava općinski načelnik *dr. Antun Niederle*. Tu su još okružni inspektor *Mile Dejanović* iz Osijeka, kotarski načelnik *Mihovil Desantić* iz Đakova, predstojnik gradske policije *Miloš Uzelac*, predsjednik dakovačkih vatrogasaca *Milan Goršetić* i drugi.

Načelnik dr. Niederle daje kratak izvještaj o nesreći, službeno proglašava narodnu žalost, zahvaljuje svima koji su sudjelovali u gašenju i spasavanju te izražava spremnost da svi Đakovčani "i cio naš narod" sudjeluju u pomoći kod obnove "naše narodne svetinje".

Dana 26. lipnja u Đakovo dolazi ban Savske banovine *dr. Ivo Perović* sa suprugom osobno pogledati nastradalu katedralu. Daje uputu da se u Đakovu sastane skup stručnjaka koji će dati svoje prijedloge za obnovu. Taj je skup održan 4. listopada. Biskup *Antun Akšamović* izdaje

11. srpnja 1933. okružnicu i poziva da se u svakoj župi osnuje posebni odbor za skupljanje milodara za obnovu stolne crkve.

Vijest o požaru začas se proširila po domovini i po svijetu. Odasvud stižu sažalnice i brzogovi sućuti od crkvenih, kulturnih i državnih ustanova i pojedinaca. Mnogi su odmah ponudili svoju pomoć za obnovu.

Bogoslužje nakon požara

Katedrala je zatvorena za bogoslužje. Blagdan Petrova, koji je slijedio odmah nakon požara (29. lipnja), blagdan katedralnog patrona i gôd, proslavljen je skromnije i to u samostanskoj crkvi sestara sv. Križa. Ostalo dnevno bogoslužje obavlja se djelomice u župnoj crkvi Svih svetih, a djelomice u samostanskoj. Tek adventske zornice počele su opet u katedrali, punoj skela, na pokrajnom oltaru sv. Ilije s prilazom kroz južnu, sporednu lađu. A od Badnjaka 1933. bogoslužje je u katedrali opet redovito, uza skele i popravke koji će potrajati do 1936.

Uoči požara, 22. lipnja, posljednji su put zvonila katedralna zvona. Otada su tornjevi utihnuli tri mjeseca, sve dok nisu obavljani najnužniji zaštitni radovi. Zvona su ponovno zazvonila na Miholje (29. rujna 1933.) navečer.

Sastanak stručnjaka, Vijeće za obnovu

Na spomenutu preporuku bana Savske banovine *dr. Ive Perovića* sastao se 4. listopada 1933. u biskupskome dvoru skup stručnjaka i predstavnika najviših ustanova u Hrvatskoj. Bana je zastupao *Ivo Mošinski*. S njim je bio i *Vladimir Kirin*, slikar i grafičar. JAZU je predstavljao njezin predsjednik *dr. Albert Bazala*; delegati Sveučilišta bili su gospoda *Čolagović i Schön*. U ime Društva umjetnika "Strossmayer" tu je i kipar *Ivan Meštrović*, a Umjetničku akademiju zastupa slikar *Joza Kljaković*. Prisustvuju još neki stručnjaci i članovi Stolnog kaptola dakovačkog.

Predsjedao je biskup Akšamović i prisutne zamolio za savjete o obnovi. Sve što je do sada učinjeno imalo je svrhu zaštititi katedralu od veće štete. Njegov izvještaj nadopunjuju *inž. Franjo Gabrić i prof. Ljubo Babić*. Nakon toga skup se podijelio u tri sekcije: građevinsku, umjetničku i konzervatorsku pa su svi pošli u katedralu vidjeti učinjeno, ocijeniti stanje i iskazati potrebne radove. Svi su se opet sastali na sjednicu poslije podne te izložili, uz izvještaje, svoje preporuke i zaključke. Otad posao kreće još organiziranije, zimi se prekida, a nastavlja s proljećem.

Za stalno vođenje i nadgledanje rada na obnovi već prije ovog sastanka odabrani su *prof. arhitekt Milan Potočnjak*¹ i *inženjer arhitekt Franjo Gabrić*, te *Đuro Szabo*, svi iz Zagreba. U vijeću su u ime biskupije bili *dr. Andrija Spiletak*, *dr. Franjo Herman*, *Josip Sokol*, *dr. Ivan Rogić*, *dr. Zvonimir Marković* te *Tomislav Pracny* iz Slavonskog Broda. Blagajnu je vodio kanonik *Antun Jurčević*, isplatu radnika *inž. Franjo Horvatović*. Arhitektu Potočnjaku osobito vrijedni suradnik je bio tesarski majstor *Nikola Distl*.

Raznoliki radovi

Rad na obnovi počeo je odmah "čim je zadnja iskra požara utrula". Bio je mnogostruk, ali vrlo dobro organiziran.

Skele. Najprije se čisti zgarište. Zatim se u crkvi podižu pomične skele koje dosežu sve do stropa u srednjoj lađi (18,80 m) i na koru (16 m). Skele se pomiču na valjcima i s pomoću kolotura koji se upiru u prva dva stupa do glavnog oltara. Podižu se i vanjske skele na crkvenom pročelju, sve do zabata (30,50 m) te se tako omogućuje pristup rozeti, oštećenom zidu i opaljenom triptihu na vrhu zabata. Skele su i u kopoli iznad glavnog oltara (32 m). Izrada i montaža skela bio je najskuplji dio pomoćnog posla, da bi se mogao nastaviti rad na obnovi. K tome, oplatom su zaštićeni glavni oltar, propovjedaonica i drugi osjetljivi dijelovi. Materijal se spušta i diže kroz poseban, daskama ograđen otvor, dizalom na žičanim užetima.

Čišćenje, žbukanje. Skida se izgorjela žbuka sa stijena i svodova na koru, u kupoli i u glavnoj lađi (ukupno oko 2500 m²) i sve nanovo žbuka. Žbukanje je povjereno *Marku Zrinjskom*, zidarskom majstoru iz Zagreba. Pokazalo se da još pri gradnji katedrale nisu bili ožbukani tavanski zidovi, na poledini fresaka. Stoga je na više mjesta kroz pukotine između opeka strujio zrak i štetio slikama. To je sada ispravljeno i, dodaje u svojem izvještaju arhitekt Potočnjak, s tavana je skinuto 250 kola otpada

¹ Prof. Milan Potočnjak koji je vodio sve poslove oko obnove katedrale i borovao u Đakovu preko dvije godine, usput je učinio još neke poslove: u velikom salonu biskupskog doma ukrasio je vrlo uspješno strop i uredio pročelje kaptolskih kurija koje su nasuprot katedrali. Tada je između kurija izveden novi zidani portal s lukom iznad dva okrugla stupa i željeznom kovanom kapijom za kolni ulaz. Ulaz je bio dovoljno širok za tadašnja kola i fijakere, ali preuzak za današnja motorna vozila te je kod obnove kurija 1987/1989 proširen. Robusno zidani okrugli stupovi i luk morali su biti zamijenjeni užim i jednostavnijim armiranobetonskim.

žbuke i građevinskog materijala zaostalog od gradnje katedrale te ptičjeg izmeta! Cijeli je pod u katedrali, osobito u srednjoj ladi, u vrijeme obnovnih radova, pokriven debelim slojem piljevine da bi se zaštitile podne pločice od udaraca pri skidanju izgorjele žbuke, kamena i opeke.

Učvršćuju se četiri luka glavne lade, a oko 12.800 m² vanjskog zida učvršćuje se i obnavlja. *"Ovaj rad sastojao se iz čišćenja debelog sloja mášine i lišajeva, dezinficiranja, odstranjenja trulog kamena i opeke, izmazanja sljubnica, te impregniranja opeke sastojinom firmisa i terpentina. Betoniranje temelja vanjskih stuba, te odstranjenje i ponovni postav vanjskih stuba i taraca glavne ulazne terase."* Tako u svom izvještaju zapisuje arhitekt Potočnjak. Vanjsko stepenište radio je klesar *Hendrich* iz Osijeka. I u samoj katedrali promijenjeno je 40 m² teraco-pločica koje su kod požara nabuhle i ispucale.

Krov, kupola, tornjevi, kor. Temeljno se popravljaju krovna konstrukcija kupole i zamjenjuju svi oštećeni limeni dijelovi krovova, obruba, žljebova i krovnih prozora. Postavljen je novi limeni pokrov trokutnih dijelova oko kupole. Postavljene su i nove željezne ljestve za pristup u kupolu s vanjske strane. Presložen je crijep na cijelome krovu te učvršćen produženim mortom. Na svim su prozorima, uz stakla, stare željezne rešetke zamijenjene novima od bakra. To je izveo majstor *Vargić* iz Osijeka.

Na stropu kupole stavljena je naprava za ventilaciju, što je vrlo važno, osobito za pravilno sušenje zidova i fresaka od vlage koja nastaje boravkom ljudi u crkvi. Na ventilacijski je otvor kao ukras stavljen lik *Jaganjca Božjeg* koji su izradili daci Državne obrtne škole u Zagrebu pod nadzorom *prof. Davorina Hotka*. Na tornju su popravljeni satovi i munjovodi i učvršćene masivne stolice zvona.

Do požara pod pjevališta stajao je na hrastovim gredama debljine 26x32 cm. Zanimljivo je da su one kroz pedeset godina gotovo potpuno istrunule, a zatim nagorjele u požaru. Odstranjene su i zamijenjene željeznim nosačima. Pritom je uzeta u obzir i težina novih orgulja.

Rozete, stakla, vrata. Vrlo delikatan posao, skidanje izgorjele pročelne rozete i izradu nove, dobio je *Rude Matković*, klesarski poduzetnik sa Sušaka (Rijeka). Kamenu se cvijet sastoji od tridesetak blokova, a svaki teži više od 600 kilograma. Radilo se vrlo oprezno. Kad je skinut gornji dio kruga, počeo je vidljivo popuštati zidni luk nad njim, jer su se opeke, progorene od vatre, počele mrviti. Brzim zahvatom zidarâ pukotine su zapunjene. Luk je podbočen i spašen, a otvor rozete zatvoren dasakama, dok nije bila priredena nova. *Rude Matković*e isklesao je novu rozetu promjera 7,50 m, izradio jednu manju i temeljno popravio srednji

portal. Kamen za to nabavio je u Pučišću na Braču. Jednakim kamenom zamijenjena su i kamena rebra koja drže svod nad korom. I ona su bila popucala u požaru.

Tri manja prozora (rozete) promjera 4 metra, četiri kapitela i tri rozete glavne lade radio je klesar iz Splita *Ante Jurjević*. Ostale klesarske poslove radili su dekorativni kipari i klesari *Stjepan Rošoci* i *Vjekoslav Rukljač*.

Velika rozeta je ostakljena novim, obojenim, a manje, u glavnoj lađi, ornamentalnim staklom. Ostakljena su unutrašnja vjetrolovna vrata i druga oštećena mjesta. Sve to je radio umjetnički staklar iz Zagreba *Ivan Marinković*.

Stolarske radove na koru, popravak vrata, temeljito čišćenje svih ulaznih vrata i napajanje vrućim lanenim uljem obavili su dakovački majstori, stolar *Stjepan Poljak* i drvorezbar *Tobias Mack*.

Slikarske dekoracije. U godini 1934, kad je žbukanje ploha bilo završeno, slijedio je rad na dekoraciji stropa i kupole. Radio ga je *Ivan Drusany* iz Zagreba, umirovljeni profesor dekorativne umjetnosti i vrstan stručnjak za to područje. Suradnik i nadzornik bio mu je mlađi kolega, akademski slikar *Edo Kovačević*, profesor na državnoj obrtnoj školi u Zagrebu. U tijeku rada nastale su nesuglasice između dvojice stručnjaka pa je upravni odbor stolne crkve bio prisiljen otkazati posao prof. Kovačeviću. Za novog je nadzornika izabrao prof. *Marka Peroša* i slikara *Ljubu Babića*. Posao na oko 2.500 m² učinjen je vrlo kvalitetno. Stijene, svodovi i lukovi izvedeni su na mliječnoj podlozi bojama vezanim mlijekom i klijom (ljepilom), stupovi i lezene u tehničari voska, podnožja uljenom bojom. Prije struganja izgorjele žbuke svi su detalji snimljeni, tako da su nove dekoracije potpuno iste kao što su bile prije požara. Popravke pločica majolike na pročelnome triptihu iznad rozete obavila je *Marta Plazzeriano* iz Osijeka.

Lusteri, kandelabri. Veliki lusteri u glavnoj lađi koji su bili pali na pod, temeljito su popravljeni i pozlačeni. Na ostalim lusterima, kandelabrima i zidnim svijećnjacima obavljani su potrebni popravci i pozlata. Za kor su izrađena dva nova kandelabra i dva zidna svijećnjaka te luster za srednji ulaz. Ove radove izveo je *Janez Kregar*, kovinopojasar i pozlatar iz Ljubljane.

Odstranjena je i sva stara električna instalacija (iz 1926.) i izvedena nova, prema najnovijim propisima. Radove je izvodila Elektrodruštvo iz Zagreba.

Kolaudacija svih radova (osim električarskih, slikarskih i orguljarskih) obavljena je početkom kolovoza 1935. Sve je radove pregledao

gradevni odbor s *prof. arh. Franjom Gabrićem* i *prof. arh. Milanom Potočnjakom* na čelu. Prof. Gabrić inače je bio član komisije za procjenu štete i kao posebni stručnjak navraćao je od 1933. svaki mjesec u Đakovo. Radovi su bili prihvaćeni s općim zadovoljstvom. Zapis o tome stavljen je i s unutarašnje strane srednjeg portala:

**STROSSMAYEROVA KATEDRALA
POŽAROM OŠTEĆENA 23. LIPNJA 1933.
GRAĐEVINSKI I UMJETNIČKI OBNOVLJENA ZA
BISKUPA DR. ANTUNA AKŠAMOVIĆA
OD 20. SRPNJA 1933. DO 31. KOLOVOZA 1935.**

Obnova fresaka

Velika je zadaća bila popravak i obnova izgorjelih i oštećenih slika. Rad na obnovi preuzima akademski slikar *prof. Ljubo Babić*, koji sa svojim stručnim pomoćnikom *Radoslavom Hudoklinom*, kiparom i tehnologom, restauratorom umjetnina, odmah započinje posao. Freske u središnjoj lađi stradale su različito. Najbliža pjevalištu *Izgon iz raja* je sasvim izgorjela i nije bilo što spašavati. Njoj nasuprot, freska *Stvaranje žene* dobrim se dijelom (2/5) odlijepila od zida i sasula na pod. Druge su djelomično nabuhle, mjestimice im je otpao neki dio, a neke su se bile odijelile od podloge (zida) i popucale već prije požara, zbog slijeganja zidova.

Sve su, dakako, bile pune čađe i prašine, a i nakon požara danomice su od nekih otpadali komadići. Na više su se mjesta sada pokazale stare zidne pukotine: zbog slijeganja, od prijašnjeg potresa, a na mogim mjestima ni vezivna žbuka nije bila prave kakvoće. Kroz takve je otvore strujio zrak, donosio vlagu i godinama štetio slikama. Slikar Babić zapisuje da je kroz neke otvore strujanje zraka bilo toliko jako da bi ugasio primaknutu zapaljenu šibicu.

Trebalo je sa zaštitom početi odmah, da bi se spasilo koliko je više moguće. Posao je bio rizičan. Nije bilo unaprijed sigurno hoće li konzerviranje i obnavljanje uspjeti. Veliki zahvati učinjeni su na slikama *Stvaranje žene*, *David i Golijat* i *Pomazanje Davida za kralja*, a manji, čišćenje i retuširanje, na ostalim slikama u glavnoj lađi. Freske u poprečnoj lađi i u glavnoj apsidi čišćene su po potrebi.

Način konzerviranja. Problemi i radovi na oštećenim zidnim freskama bili su poznati već i u prošlim stoljećima. Slikari Babić i Hudoklin poznavali su način rada. Najprije je nabuhlu žbuku trebalo s velikom pažnjom vratiti k zidu. Žbuka se zatim vezala za zid klinovima u obliku

slova T ili L, posebnim čavlima ili cinčanim mrežicama različite veličine. Kucanjem po žbuki, po zvuku je ustanovljeno na kojim se mjestima slika najviše odlijepila od podloge. Tu se svrdlom pažljivo bušila rupa, i to po mogućnosti gdje je boja najtamnija.

Bušilo se toliko duboko koliko je trebalo da bi se klin mogao učvrstiti, a zatim se rupa punila sadrom. Odabrao bi se klin odgovarajuće veličine i uvratio toliko duboko da je glavica došla do površine žbuke. Zatim je oko klina izdubljeno toliko mjesta da u nj stanu krila i glava klina. Sad je trebalo neko vrijeme čekati da se žbuka, koju je sadra ovlažila, sasvim osuši i onda se to mjesto moglo prekriti bojom u istim tonovima kao i okoliš na slici. Nakon tako izvedena posla teško je bilo i primjetiti da je slika učvršćivana.

Konkretni rad tražio je mnogo strpljenja i domišljatosti. Velike površine slika bile su i do deset centimetara odlijepljene od podloge i gotovo su "visjele u zraku". Na najmanji pogrešni potez mogle su se sasuti. Da bi se tome doskočilo, prof. Babić dao je napraviti desetak rešetaka od hrastove daske veličine 4x6 metara. Na njih je razapeta mreža, a preko mreže stavljena debela bugačica (da se freska ne ošteti). Takvu bi rešetku prislonio na fresku i podupro je drvenim klinovima. Sad se pristupilo pažljivu čišćenju prašine i žbuke iza nabuhlih fresaka. Kad je zid bio očišćen, bugačica se lagano navlažila, a cijela se rešetka svaki dan pomalo pritezala drvenim klinastim podupiračima na svim stranama rešetke.

Površina slike se na taj način pomalo, bez pucanja, vraćala sve bliže zidu. Zatim bi se, provizorno, dio slike na kojem se radilo po rubu zatvorio sadrom pa se pristupilo nalijevanju nove žbuke koja će sliku povezati s podlogom. U toj žbuci nije smjelo biti ni cementa ni sadre. Pravljen je od čistoga mramornog pijeska u propisanu omjeru. Ponegdje je upotrijebljena stara prosijana žbuka, da bi se uskladila s jednakom postojecom. Poslije ove radnje svaki je tako obrađeni dio slike punktiran prema potrebi te vezan čeličnim pocinčanim klinovima i kukama, različite dužine i debljine. Svaka je kuka pri vrhu ovijena kudjeljom, da bi se i tako uspostavio što jači vez između postojeće i nove žbuke. Na slici *Stvaranje žene* upotrijebljeno je 380 čeličnih kuka i klinova, 36 većih i 40 manjih mjedenih čavala. Primjerice, samo oko Božje glave ukopano je 76 čavala. Na slici *David i Golijat*, koja je više stradala od slijeganja nego od požara, upotrijebljeno je 229 čeličnih spona različite veličine i 5 većih, mjedenih kuka u većim pukotinama. Na slici *Pomazanje Davida za kralja* upotrebljeno je 45 spona od mjedi i 269 od pocinčanog čelika.

Retuširanje. Kad je sve tako učvršćeno, odstranjivala bi se sadra, koja je samo provizorno pridržavala dijelove slike i pristupalo se

retušu (dotjerivanju slike bojom). Prije toga površine slika su se morale čistiti od naslaga prašine i čađe te mrlja vode kod gašenja požara.

Retuširanje se izvodilo jednostavnim kazeinom, koji je svaki dan svježije pripreman. Nastojalo se pritom sve uskladiti sa Seitzovim tonovima i bojama. Kod slika Seitz st. (npr. *David i Golijat*) retuširao se masnijom temperom, jer je i on upotrebljavao takvu boju. Općenito, slike Seitz oca imaju slab sjaj, za razliku od slika Seitz sina. Razlika je u masnoći boja. Zato su, općenito, i slike Seitz st. više stradale u požaru nego Seitz ml. Povrh svega Babić je upotrijebio i jednu vrstu voštane emulzije da bi dobio potpuno jedinstvo retuša i stare podloge.

U svojem radu prof. Babić i Hudoklin imali su ne samo mnogo poteškoća nego po novinama i mnogo protivnika, koji su sumnjali u njihovu stručnost. Svoj su dio posla ipak obavili savjesno i kvalitetno. I danas, nakon više od pola stoljeća, retuširanje se običnim okom ne zapaža, premda bi sada - poslije više od jednoga stoljeća - trebalo pažljivo pregledati i konzervirati mnoge slike u katedrali.

Nove orgulje

Prvi posao nakon velikog požara u katedrali - 23. lipnja 1933. - bio je građevinska obnova crkve, a zatim uništenih i oštećenih slika i dekoracija. U isto vrijeme razmišljalo se o novim orguljama, jer su stare potpuno izgorjele.

Ponude graditelja orgulja. Javlja se mnogi graditelji orgulja sa svih strana i preporučuju svojim ponudama. Već 25. lipnja 1933, samo dva dana nakon požara, nudi nove orgulje *Josip Brandl*, vlasnik tvornice glasovira i orgulja iz Maribora. Voljan je u poslu eventualno surađivati s bavarskom tvrtkom "Steinmayer", koja je gradila izgorjele orgulje. Javlja se zatim *Anton Dornič* iz Radovljice, *Johann Kauffmann* iz Beča, *Anton Perina* iz Bresta kod Ljubljane, tvrtka braće *Rieger* iz Krakova i *Hans Mauracher* iz Salzburga.

Ugovor o gradnji orgulja. Upravno vijeće za obnovu stolne crkve brigu za nove orgulje povjerava dvojici odličnih stručnjaka na tom području; to su *dr. Franc Kimovec*, kanonik i glazbenik iz Ljubljane i *prof. Franjo Dugan*, skladatelj i poznati orguljaš iz Zagreba. Njihove ideje i dispoziciju prihvatio je *Franc Jenko*, graditelj orgulja iz Šent Vida kod Ljubljane.

Ugovor o gradnji sklopljen je 24. listopada 1934. Gradnja traje dvije godine pod neprestanim nadzorom doktora Kimovca, koji

formalnom ugovoru - u tijeku gradnje - dodaje još mnoge stručne i detaljne zahtjeve.

Hrastovina za ukrasni ormar. Za nove orgulje trebalo je izraditi i prikladni ukrasni ormar, koji će se stilski uklapati u katedralu. Jer, orgulje su i ukras crkve. Te se obveze prihvatio također graditelj Franc Jenko, a ornamente (rezbariju) i pozlatu za njega je radio *J. Pengov* iz Ljubljane.

Hrastovinu za golemi ormar obvezuje se pribaviti biskupija. Iako je ona tada posjedovala velike šume, začudo, gradu za veliki ormar daruje "Našička tvornica tanina i paropila" sa svojeg stovarišta u Sušinama. U tome se posebno zauzima *Rikard Baumgartner*, jedan od upravitelja tvornice, upravitelj pogona u Donjim Andrijevcima. A upravo tom pogonu biskupija je prodavala hrastove balvane našičkoj tvornici i otuda su transportirani u Sušine. Tako je ipak moguće da je golemi ormar orgulja načinjen od biskupijske hrastovine.

Postavljanje i kolaudacija orgulja. Nove orgulje prvi su se put javno čule 6. rujna 1936, i to iz graditeljeve radionice, odakle je organiziran prigodni prijenos prirednog koncerta preko radija. Tada je, doduše, radio bio malo raširen, a izvještaji kažu da je i sam prijenos bio nesavršen.

Odmah nakon toga orgulje su rastavljene i prenesene u Đakovo i postavljene na koru. Montaža je trajala nešto više od mjesec dana. Istodobno su na pjevalištu postavljeni nov parket, četiri lusteri i podnošci za zbor i ravnatelja.

Stručni pregled i kolaudacija novih orgulja obavljani su 7. studenoga 1936. U komisiji su bili *dr. Franc Kimovec*, *prof. Franjo Dugan*, *prof. Kamilo Kolb*, franjevac, te za ocjenu ormara *prof. arh. Milan Potočnjak*. U ime biskupskog ordinarijata tu su kanonici *Josip Sokol*, *Antun Jurčević* i *dr. Zvonimir Marković*.

Nakon pregleda na licu mjesta, načinjen je zapisnik. Nitko nema posebnih negativnih prigovora. Naprotiv, izražene su mnoge pohvale. U to su vrijeme to bile najveće orgulje u zemlji. - Graditelj je načinio instrument prema ugovoru, dodavši sam još dva registra. Tako orgulje obuhvaćaju 73 registra s 5.486 svirala. Imaju tri manuala sa po 70 glasova i pedal s 30 glasova. Orgulje su pneumatičnog sustava.

Zabuna s registrima. Publikacije koje donose podatke o dako-vačkim katedralnim orguljama ne slažu se u broju registara i svirala. Govore da orgulje imaju 72, 73 i 74 registra, a sviralâ da ima 5.002 ili 5.420 ili 5.486. Razlog je ove raznolikosti neobičan.

Ugovorom je od graditelja Jenka naručena dispozicija od 72 registra. Međutim, na papiru koji je bio priložen ugovoru, zabunom, pri

pisanju, jedan je registar ispušten, i to redni broj 11. Graditelj to u popisu nije uočio, ali mu je očito nešto "manjkalo" pa je sam dodao dva registra. Na kolaudaciji je u zapisniku navedeno da je graditelj dodao dva registra i konstatirano (očito, bez brojenja!) da orgulje imaju 74 registra, to jest 72 po ugovoru i 2 koja je majstor sam dodao. Tek naknadno i sam je graditelj uočio, da se radi o 73 registra, a na kraju zapisnika, očito poslije, to je svojom rukom pribilježio biskup Akšamović: 73 registra, 5.486 svirala. Graditelj to potvrđuje i svojim pismom 30. studenoga 1936. u kojem - opet neobični slučaj - kaže da je u popisu registara bio ispušten onaj pod rednim brojem deset. Međutim, nije deset, nego jedanaest!

Zapisnik kolaudacije, među ostalim, konstatira: "Učinak cijelog djela je impozantan te zvuk potpuno ispunja prostor crkve, jer je voluminozan i u plenu i u temeljnim registrima upotrebljenim bez mikstura."

Posveta orgulja. Kolaudacijom orgulja zapravo je završena trogodišnja obnova katedrale nakon požara. Budući da je bila već kasna jesen, svečana i opća, pučka proslava uspješne i brze obnove odgođena je za Petrovo iduće, 1937. godine, a dan nakon kolaudacije, u nedjelju 8. studenoga 1936, priređeni su svečana posveta novih orgulja i prvi koncert.

Program ove posvetne svečanosti pažljivo je pripremljen. Tiskane su i pozivnice sa sljedećim sadržajem:

9,00 sati: Svečani ulaz u Stolnu crkvu.

9,15 sati: Posveta orgulja.

9,30 sati: Svečana Pontifikalna sv. Misa.

*Poslije sv. Mise svečani "Tebe Boga
hvalimo" s propisnim molitvama.*

15,30 sati: Duhovni koncert.

Pozvanici, ugledni gosti, stigli su s mnogih strana. Navedimo samo neke: iz Beograda apostolski nuncij *Hermenegildo Pellegrinetti* i njegov tajnik *Paolo Bertoli* te beogradski nadbiskup *dr. Rafael Rodić*. Iz Zagreba *dr. Antun Bauer*, zagrebački nadbiskup, a uza nj *dr. Fran Barac*, kanonik, sveučilišni profesor i rektor Dječačkog sjemeništa. Križevački vladika *dr. Dionizije Njaradi*, *dr. Viktor Ružić*, ban Savske banovine, iz Zagreba.

Iz Osijeka je kao kraljev delegat došao general *Borivoj Ristić* te drugi predstavnici grada. Tu su i glazbenici i članovi kolaudacijske komisije: *dr. Franc Kimovec*, *prof. Franjo Dugan*, *msgr. Stanko Premrl*, svećenik i poznati orguljaš i glazbenik iz Ljubljane, *prof. Kamilo Kolb*, franjevac, iz

Varaždina, *prof. Milan Potočnjak*. Našičku tvornicu tanina zastupao je *Rikard Baumgartner*.

Iz Đakova je među počasnim uzvanicima bio kotarski načelnik *Mihovil Desantić*, uime vatrogasnog društva predsjednik *dr. Rudolf Čelada* i ljekarnik *Milan Goršetić*. Bili su i predstavnici osječkih vatrogasaca: za Gornji grad predsjednik *Franjo Frank*, ljekarnik, i predsjednik donjogradskih vatrogasaca *Dragutin Herman*. (Đakovački i osječki vatrogasci spasili su katedralu od veće štete). Uz druge goste, bilo je mnogo svećenika iz biskupije.

Svečanost u katedrali. Katedrala je za ovu priliku bila prekrasno ukrašena. Sve je to bio izraz velike radosti što je Strossmayerovo djelo u kratkom vremenu obnovljeno. Uspomene na Strossmayera bile su tada vrlo žive.

Iz biskupskoga dvora krenula je svečana povorka biskupâ, svećenika i bogoslova. Na začelju, pod baldahinom, aposotolski nuncij. U crkvi povorku dočekuju ugledni uzvanici, predstavnici različitih ustanova i vjernici, kojih je bilo oko 4.000.

Biskup-domaćin *dr. Antun Akšamović* svečano blagoslivlja orgulje s glavnog oltara. Nakon blagoslova orgulje su prvi put zabrujale u punoj crkvi. Svečanu misu predvodi beogradski nadbiskup, propovijeda biskup Akšamović.

Pod misom je pjevao zbor đakovačkih bogoslova, pojačan pjevačima iz đakovačkog pjevačkog društva "Preradović". Prvi je puta izvedena nova latinska misa mladog katedralnog dirigenta, svećenika i profesora *dr. Pere Ivanišića-Crnkovačkog*, "Mater Dei", uz orguljsku pratnju *prof. Franje Dugana*. Promjenljivi misni dijelovi pjevani su koralno.

U propovijedi biskup Akšamović pozdravlja goste, a zatim rečenicom koja je prije 50 godina - kad je Strossmayer završio katedralu - obišla svijet: "Đakovačka katedrala je gotova!" povezuje ovaj svečani čin s onim. Podsjetio je na strašan požar prije tri godine i na veliku solidarnost mnogih ustanova i pojedinaca što su smjesta pritekli u pomoć da se katedrala dostojno obnovi. Napose je naglasio vrijednost novih orgulja.

Bogoslužje je završeno zahvalnicom, gromkom zajedničkom pjesmom "Tebe Boga hvalimo". Za uzvanike je priređen ručak u biskupskome dvoru.

Prvi koncert. Poslije podne održan je prvi koncert na novim orguljama. Program je imao osam točaka. Publike je bilo iznenađujuće mnogo. Iz Osijeka je stigao posebni vlak. Pristigli su i mnogi župnici, koji zbog nedjeljne službe nisu mogli doći do podne. Bilo je dosta posjetnika i iz drugih, okolnih i udaljenijih mjesta.

Koncert je otvorio *prof. Franjo Dugan* svojom Toccatom u g-molu. Zatim zbor studenata teologije i pjevača iz društva "Preradović" izvodi prigodnu skladbu *dr. Pere Ivanišića-Crnkovačkog* "Psalam 28: Sinovi Božji, dajte Gospodinu slavu i čast." Dirigirao je autor, a na orguljama pratio, u svojoj obradi, profesor Dugan. Ova je točka primljena s posebnim oduševljenjem. I sam tekst - cijeli psalam - vrlo je primjeren prilici.

Sada se na propovjedaonicu uspeo *dr. Franc Kimovec* te vrlo živim slikama i usporedbama, mješavinom slovenskog i hrvatskog jezika, publici protumačio nove orgulje. Za ilustraciju pokazivao je sviranje pojedinih karakterističnih registara.

Kamilo Kolb, franjevac, solo je otpjevao dvije skladbe: "K jednoj misli" od Franje Dugana i vlastitu: "O tajni Bože". - Sve mogućnosti orgulja pokazali su svojim izvođenjem *dr. Franc Kimovec* improvizirajući na temu pjesme "Tri kralja jahahu", *msgr. Stanko Premrl* izvodeći svoju "Crkvenu koračnicu", "Treću sonatu za orgulje" *Felixa Alexandra Guilmana* i *Baronchellijev* "Invocazione" te *profesor Franjo Dugan* svirajući Largo simfonije "Iz novog svijeta" *Antonina Dvoraka* i "Koral broj 3" *Césara Francka*.

Katolički dan - zahvalna svečanost: 1937.

Budući da su cjelokupni obnoviteljski radovi na katedrali završili posvetom orgulja u kasnu jesen 1936, to su sveopća biskupijska radost i zahvalna proslava bile priredene na Petrovo iduće, 1937. godine. Bio je to dobro organiziran i bogatim programom ispunjen "katolički dan".

Priprave. Biskup je izdao prigodnu okružnicu, a Odbor izradio i svim župama poslao prigodni plakat koji poziva sve vjernike na Katolički dan u Đakovo. Željeznica je svim hodočanicima u Đakovo dala popust od 50%. Uz redovite, sa svih su strana bili organizirani i posebni vlakovi. Dan uoči Petrova organiziran je Katolički dan za sve križarske organizacije u biskupiji, a na samo Petrovo (29. lipnja) veliko zborovanje svih vjernika. Križarska je organizacija imala svoj posebni program, ali su oni vrlo požrtvovano sudjelovali u cjelokupnom programu Katoličkog dana.

Prigodno formirani "stambeni ured" radio je u konviktu sestara sv. Križa i brinuo se o skupinama koje su trebale prenočište. Vodili su ga članovi Katoličke akcije, napose skupina vrijednih žena s gospodom *Ninom Predmerski* na čelu, te gospoda *Ćiril Rončević*, *Fabijan Bogner*, *Ante Pavličić* i *Vjekoslav Marković*. Za noćenje su poslužile obje đakovačke škole, prostorije u sestarskom konviktu, a pružile su ga i mnoge obitelji.

Budući da je vrijeme bilo vrlo lijepo, došlo je uoči Petrova, što vlakom što zaprežnim kolima, mnogo više gostiju nego što je bilo prijavljeno.

Trodnevnica. Dakovčani su pozvani na trodnevnu duhovnu pripravu za Katolički dan: 26. (subota), 27. (nedjelja) i 28. (ponedjeljak) lipnja. Svaki je put u 19 sati bila propovijed te svečana večernjica. Propovijedali su gospoda *Marijan Jelenčić* (Euharistija temelj apostolskog rada, *Stjepan Bäuerlein* (Euharistija i omladina) i *dr. Rudolf Schütz* (Štampa - oružje istine).

Procesija sa svijećama. Uoči Petrova u 20 sati ulicama teče procesija sa svijećama, zaustavljajući se kod svake od triju đakovačkih crkava. U povorci je više od šest tisuća vjernika đakovačke župe, filijala i gostiju. Na znak trube svi pale svijeće. Veliko mnoštvo je ovu svečanost pratilo s pločnika. U povorci se isticala velika skupina križara i križarica s mnoštvom svojih zastava i brojne učenice sestarske škole, sve u bjelini. Sve kuće u ulicama kroz koje je prolazila procesija bile su ukrašene ćilimima, zastavama, cvijećem i zapaljenim svijećama. Zlatnu pokaznicu s Presvetim nosili su naizmjenice beogradski nadbiskup *dr. Josip Ujčić* i biskup-domaćin *Antun Akšamović*.

Bdjenje i polnočka. Nakon procesije slijedi adoracija pred Presvetim oltarskim sakramentom u katedrali, a u 23,30 sati propovijed *mons. Ivana Sečkara* o temi "Euharistija naša okrepa i snaga". Točno u ponoć pjevana je polnočka. Služi je *dr. Josip Ujčić*, nadbiskup beogradski uz veliku asistenciju. Za svo vrijeme večeri i noći mnogi su svećenici neprestance ispovijedali vjernike, nastavljajući to na Petrovo od 3 sata ujutro, kad su počele i prve mise. Katedrala je brigom općine i izvana bila osvijetljena trima jakim reflektorima.

Bogoslužje Mađara i Nijemaca. Na Petrovo u 5,30 posebno je organizirano bogoslužje za mađarske vjernike iz biskupije. Propovijeda *Josip Radičev*, župnik iz Viljeva o temi "Suvremene dužnosti katolika prema Crkvi". U 7 sati je bogoslužje za njemačke katolike s područja biskupije. Predovodi ga i propovijeda *Theodor Klein*, dekan i župnik u Belom Manastiru i govori o istoj temi.

Križarski program. Članovi i članice križarskih organizacija iz Đakova i s područja cijele biskupije imali su uoči Petrova svoj zasebni program. Na Petrovo u 6,30 u crkvi sestara sv. Križa propovijedao je gospodin *Rudolf Šverer* o temi "Križarska omladina i njezini ideali", a zatim je kanonik *Antun Jurčević* služio svetu misu. Nakon bogoslužja križarska je mladež - pred velikim mnoštvom gledatelja - krenula u povorci, predvođena vatrogasnom glazbom, do gradskog parka i katedrale.

Središnja misa zahvalnica i zborovanje. U 9 sati, u prepunoj katedrali, središnju je svetu misu slavio *biskup Antun Akšamović*, uz veliku asistenciju. Nakon mise održana je zahvalnica za uspješnu obnovu stolne crkve. Odmah je zatim slijedilo zborovanje pred crkvom. Trg, ozvučen s dva velika zvučnika, ispunilo je više od 15.000 ljudi. Zborovanje otvara *mons. Josip Sokol*, generalni vikar, pozdravom svim nazočnima. Prvi je govornik *biskup Antun Akšamović*. Među ostalim on je rekao: "Ovaj veličanstveni hram Božji, koji je Strossmayer gradio 16 godina, obnovili smo mi u vremenu od četiri godine dana. Troškovi gradnje stajali su 3.000.000 kruna, a troškovi obnove 3.000.000 dinara. U toj svoti uključeni su darovi naših velikih i malih dobrotvora, koje sam 8. studenoga prošle godine priopćio javnosti, a danas priopćujem dobrovoljne darove s teritorija naše biskupije, koji dosižu svotu od 250.000 dinara."

Zatim govore inženjer *Asančaić*, nadšumar, o temi "Crkva i javni život", *Ilija Petričević*, seljak iz Tompojevaca o temi "Crkva i narod" i gospodin *Franjo Bončina*, sveučilištarac, o temi "Crkva i omladina". Zborovanje je završeno zajedničkom pjesmom "Do nebesa nek se ori", a poslije toga mimohodom križarskih organizacija pred stolnom crkvom. Njih je pratila Vatrogasna glazba izvodeći križarsku koračnicu. Proslava Katoličkog dana završena je hrvatskom himnom.

Zahvala u župama. U isto vrijeme kao u Đakovu zahvala je organizirana i u cijeloj biskupiji i apostolskoj administraturi (Baranji): trodnevnicama, svečanim blagoslovima (večernjicama) i prigodnim propovjedima na Petrovo.

□ *Literatura / Izvori:*

Arhiv biskupskog ordinarijata Đakovo. - BADURINA, ANĐELKO (uredio): *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985. - BENČEVIĆ ZVONKO, ROGIĆ, DR. IVAN: *Đakovo, Turistički vodič*, Đakovo, 1966. - BERGER, RUPERT: *Kleines liturgisches Lexikon*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1987. - BETZ, OTTO: *Elementare Symbole*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1987. - *Biblija, Stari i Novi Zavjet*, Stvarnost, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1968. *Biblijski leksikon*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972. - CEPELIĆ, MILKO: *Stolna crkva đakovačka*, Đakovo, 1915. - CEPELIĆ, MILKO - PAVIĆ, MATIJA: *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850-1900*, Zagreb, 1900-1904. *Đakovo '85*. Bilten proslave 1100. obljetnice smrti svetoga Metoda, brojevi 1-6.

Đakovo, 1985. - *Đakovo/Monografija*, Izdavač Skupština općine Đakovo, Đakovo, 1989. - *Đakovo 1239-1989. 750 godina*, Program proslave i kratki povijesni pregled, Izdavač Glavni odbor za proslavu 750-e obljetnice grada Đakova, Đakovo, 1989. - FORSTNER, DOROTHEA: *Die Welt der christlichen Symbole*, Tyrolia Verlag, Innsbruck, 1986. - GAŠIĆ, EMERICUS: *Brevi conspectus historicus dioecesium Bosniensis-diacovensis et sirmiensis*, Mursae (Osijek), 1944. - *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske* (danas: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*), izlazi od 1873. - GOLUB, IVAN: *Prijatelj Božji*, Naprijed, Zagreb, 1990. - HEINZ-MOHR, GERD: *Lexikon der Symbole*, Eugen Diederichs Verlag, München, 1988. - *Hrvatska obrana*, list za prosvjetu, gospodarstvo i društveni život; izlazio u Đakovu. Godišta 1933, 1934, 1935, 1936, 1937. - JARM, ANTUN: *Katedrala u Đakovu*, Đakovo, 1988. - KRŠNJAVI, DR. ISIDOR, *Listovi iz Slavonije*, Zagreb, 1882. - *Lexikon der christlichen Ikonographie* (8 svezaka), Herder Verlag, Freiburg im Breisgau 1968. - MIKLAVČIČ, MAKS I DOLENC JOŽE (priř.): *Leto svetnikov*, I-IV, Ljubljana, 1968, 1970, 1972, 1973. *Okružnice i obavijesti Biskupskog ordinarijata u Đakovu*; godišta od 1953 do 1991. - *Osijek, Katolička Crkva jučer i danas*, monografija, (hrvatski, njemački, engleski, mađarski), (uredio ANDRIJA ŠULJAK), Đakovo, 1987. *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1969. - ROGIĆ, IVAN: *Katedrala u Đakovu*, Osijek, 1932 i Đakovo, 1964. (ROGIĆ, IVAN): *Album - katedrala u Đakovu*, Đakovo, 1950. - SEIBERT, JUTTA (erarbeitet): *Lexikon christlicher Kunst*, Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1980. - SMIČIKLAS, TADE: *Nacrt života i djela J. J. Strossmayera*, I, Zagreb, 1906. - *Spomen-cviete iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Zagreb, 1900. STROSSMAYER, JOSIP JURAJ: *Stolna crkva u Đakovu*, Zagreb, 1874. - *Strossmayer koledar*, Zagreb, 1908. - ŠARIĆ, IVAN (uredio): *Spomen-knjiga iz Bosne*, Zagreb, 1901. - ŠULJAK, ANDRIJA: *Đakovo biskupski grad* (hrvatski/njemački), Đakovo, 1979. i 1988. - ŠVERER RUDOLF: *Vodič kroz katedralu-baziliku u Đakovu*, Đakovo, 1970. - VANCAS, JOSIP I MAŠIĆ, NIKOLA: *Stolna crkva u Đakovu*, (hrvatski/francuski), Zagreb, 1900.